

A qui volia adreçar-se Ramon Llull?

ANTHONY BONNER
(Maioricensis Schola Lullistica)

En tres escrits anteriors hem presentat alguns dels aspectes més innovadors de l'Art lul·liana com a formulacions insòlites en el cànon intel·lectual de l'edat mitjana.¹ Voldríem ara proposar una explicació d'aquesta manera de procedir, que al mateix temps ens permeti considerar un altre aspecte de la qüestió que aclareixi aspectes més generals de la missió reformadora de Llull. Ho farem mitjançant la *Disputatio eremitaie et Raimundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum Magistri Petri Lombardi*, que ofereix pistes que havíem passat per alt en un estudi anterior.²

I. PRESENTACIÓ

L'obra comença amb una ficció literària. Llull hi presenta les dificultats que troba en el seu camí reformador i la poca acceptació que té del do diví de l'Art.

Raimundus Parisiis studens, et considerans perversum statum hujus mundi, multum doluit et potissime super hoc quod ipse per Artem generalem, quam Dominus Deus illi dederat pro illustrandis tenebris hujus mundi, rempublicam Ecclesiae Christi nondum potuerit promovere ut optabat (MOG IV, iv, 1-2 (225-6)).

Caminant per la vora del Sena, Ramon arriba a un arbre sota el qual troba un home assegut llegint un llibre. Llull li demana qui és i quin llibre llegeix. L'home li explica que és un ermità que durant molt de temps ha estudiat te-

1. Bonner 1993, 2002a i 2005.

2. Es tracta del segon dels tres títols esmentats en la nota anterior. Per a l'obra mateixa, vegeu Friedlein 2011: 340. Aquí voldria donar les gràcies a Albert Soler per algunes correccions i suggeriments que em va fer, especialment un que m'ha fet repensar tota la part final d'aquest escrit.

ologia per tal de poder conèixer i amar Déu millor; tanmateix, se sent afligit per les coses que no comprèn del llibre que llegeix, que són les *Sententiae* de Pere Llombard. Ramon li contesta que potser podria resoldre les seves preguntes amb una Art general que Déu li ha donat en una certa muntanya. L'ermità diu que són cent quaranta les qüestions que ha trobat més difícils i que li plantegen més dubtes. Llull suggereix un procediment de quatre passos: l'ermità proposarà una qüestió, Llull la contestarà, l'ermità farà les objeccions que cregui oportunes, les quals Llull finalment resoldrà amb els principis de l'Art general. L'ermità li pregunta quins són aquests principis i Llull contesta que són Bonea, Granea, etc. (és a dir, els divuit de l'Art ternària). Amb aquests principis generals, diu, mesclant l'un amb l'altre i tenint en compte les significacions de les mescles, podrem trobar la veritat que cercam.³

D'entrada, per a un *outsider* com Llull, sembla una gosadia —si no un suïcidi intel·lectual— voler redactar un comentari de l'obra més emblemàtica de la Facultat de Teologia de la universitat de París, els *Libri Quattuor Sententiarum* de Pere Llombard; i encara més si es tracta d'un comentari plantejat de manera diferent —o fins i tot contrària— dels procediments escolàstics.⁴

Això, tanmateix, només seria així en el cas que Llull hagués volgut adreçar aquesta proposta directament a l'organisme implicat, en aquest cas, als mestres i escolars de la Facultat de Teologia de París, que és el que s'ha pensat generalment.⁵ Una tal estratègia, però, insistiria en una manera de procedir que deu anys abans Llull ja havia comprovat que era infructuosa, després d'haver patit un rebuig poc menys que traumàtic en intentar presentar l'Art a la universitat durant la seva primera estada a París. També voldria dir que, malgrat l'assessorament de Tomàs Le Myésier, no era capaç de fer-se una idea de la reacció que es produiria en una facultat de tant de prestigi, amb un cos de mestres dels més reconeguts i escolars que volien fer carrera eclesiàstica. En resum, no podia entendre que, en un ambient tan altament professionalitzat i institucionalitzat, la seva obra hauria estat objecte de ridiculització.

Hi ha una altra possibilitat d'entendre el que pretén Llull si, al final de la *Disputatio*, llegim amb atenció la resposta que dona l'ermità a la pregunta de Ramon de si està content amb el que li ha explicat:

3. Aquest paràgraf s'ha extret de Bonner 2002a: 13.

4. Per al prestigi d'aquella Facultat i el paper que hi feien els *Libri Quattuor Sententiarum* de Pere Llombard, vegeu Bonner 2002a: 12-13 i 18.

5. Això inclou el sotasignat en els tres articles esmentats en la nota 1.

Ait eremita: Raymunde, dixisti mihi plura bona et nova. Quae nunquam audiveram: sed quia habes alium modum extraneum quam habeant moderni magistri, et ego sum habitatus in scientia secundum eorum modum, et in aliquibus opinionibus sum nutritus contra tuas, adhuc non bene assuevi nec habituavi tuas rationes; et ideo propono ipsas diligenter habituare et secundum tuum modum per quem ipsas mihi tradidisti, principiis tuae Artis concordare. Et hoc pro tanto, quia licet in alio habitu scientiae si, nutritus, et in aliquibus opinionibus stem contra tuas, si videro quod verum dicas de quaesitis, volo consentire tuis rationibus. Quoniam habitus scientiae principalior est per existentiam quam per apparentiam, et antiqua opinio non vera non est amabilis nec laudabilis. Veruntamen dico quod meum intellectum multum illuminaveris per ea quae mihi dicisti.⁶

El que se'ns presenta en aquest passatge és algú que ha estat format segons els procediments d'aquella facultat dient que Llull li ha explicat coses «noves, coses que mai no havia sentides», i que, a més, ho ha fet d'una «manera estranya». I afegeix que, pel fet d'haver estudiat d'acord amb els «mestres moderns», està «habituat en la ciència segons llur manera» i «en alguns aspectes m'han educat contra les teves opinions, i encara no estic ben acostumat ni habituats a les teves raons; per tant, em proposo d'habituarme'hi diligentment». Això mostra que Llull era conscient que la seva proposta era coneguda i no ben vista a la universitat de París;⁷ per tant, que presentar-hi una nova manera de solucionar les qüestions d'una obra tan fonamental com les *Sententiae* podia entendre's com un atac a la seva solvència institucional i al seu model de disquisició intel·lectual.

2. UNA COMUNITAT TEXTUAL

Així, doncs, sembla forçat que aquesta obra anés dirigida a un altre públic. Però quin públic? Voldria suggerir que era una comunitat textual el nucli de la qual estava constituït pels deixebles parisencs de Llull.⁸ I el centre d'aquest

6. MOG IV, int. iv, 118 (342). Veg. Bonner 1993: 29, i Lullus 1985: lx.

7. Per raons que explicarem en l'apartat sobre l'«habituació», és significatiu que en un mateix paràgraf Llull repeteixi cinc vegades «hàbit»/«habituat».

8. Vegeu Bonner 1993: 29 i segs., que cita Stock 1990 i 1986 per a aquest concepte i la seva aplicabilitat en Llull.

nucli era el que s'ha anomenat el seu *scriptorium*, o cercle de col·laboradors en la labor —per a Ramon absolutament fonamental— de difondre l'Art que Déu li havia donat.⁹

Cal fer una precisió cronològica. En l'etapa quaternària de l'Art, el que Llull cercava era una difusió general, sobretot entre el públic laic creixent de la nova burgesia. Això implicava una tasca concertada de difusió en llengües vulgars, com el català, l'occità o el francès. També implicava obres literàries, com el *Blaquerna* (amb el *Llibre d'amic e amat*) o el *Fèlix* (amb el *Llibre de les bèsties*), i obres populars, com la *Doctrina pueril* o el *Llibre de l'orde de cavalleria*. Aquesta estratègia de disseminació de la seva obra es va desplegar principalment en el període 1274-1289.¹⁰

Amb la posterior etapa ternària de l'Art entram en una dinàmica diferent, amb propostes noves, com aquesta d'estudiar les *Sententiae* de Pere Llombard o, com veurem més avall, el *De anima* d'Aristòtil, obres clau de l'ensenyament universitari. Hem evolucionat des de la recerca d'un públic general cap a un d'acadèmic i institucional. Aquest canvi no ve ni bruscament ni tot sol. De fet, ve amb el canvi del sistema, de l'Art quaternària a la ternària, que ocupa una època de transició de més o menys un lustre, l'anterior a la *Taula general* de 1293-1294 (Bonner 2012: 118-133). És significatiu que sigui durant aquest mateix període que el beat surt de l'anonimat de l'etapa anterior i comença a fer-se conèixer.¹¹ Si el lector compara els dos textos comentats aquí amb pràcticament qualsevol obra de l'etapa quaternària, notarà una clara veu d'autor parlant en un to que es fa respectar.¹²

Després de l'intent «desconhortador» dels anys 1295-1296 de disseminar l'Art a través de la cúria romana, amb una obra que s'hi fonamenta, l'*Arbre de ciència*,¹³ va decidir emprendre el camí cap a París. Allà es va retrobar amb la

9. Badia, Santanach i Soler 2016: 163-165 i 182-193.

10. Badia, Santanach i Soler 2016: 164. A les pp. 186-187 s'afegeix: «A glance at the chronology of the phenomenon we are describing shows us that Llull and the assistants who supported him were working between 1274 and 1289, at precisely the end of what we traditionally think of as the closing stages of the troubadour era, the cut-off point of which is the year 1300».

11. Bonner 1998, basada en gran mesura en Badia 1995 i 1996.

12. Ja no trobam afirmacions com les del pròleg del *Gentil*: «Yo, qui son home colpable, mesquí, pobre, peccador, meynspreat per les gents, indigne que mon nom sia escrit en est libre ni en altre» (NEORL, II, 5).

13. Vegeu més detalls sobre aquesta estada romana a Bonner 2002b.

figura que, sens dubte, havia influït més en els canvis en el sistema, Tomàs Le Myésier. Ell és qui havia assenyalat que l'Art quaternària era impracticable,¹⁴ i no sabem fins a quin punt va influir en la nova forma de la ternària.¹⁵ En un aspecte pràctic, és el que avui anomenaríem un «facilitador»: patrocinadors,¹⁶ mecenes,¹⁷ contactes,¹⁸ copistes i deixebles, tot ho aconseguia, i amb una capacitat d'organització extraordinària. A més, va fer de documentalista i bibliògraf amb tres (o quatre) antologies d'obres del mestre,¹⁹ que incloïen una biografia de Llull que ha esdevingut canònica i el primer catàleg de les seves obres.²⁰ Qualsevol persona a París —o que hi fos de visita— tenia a mà tota la bibliografia i informació que necessitava. Amb això, la comunitat textual quedava definitivament constituïda i documentada.²¹

14. En la miniatura XI del *Breviculum* diu que la complicació de l'alfabet i la confusió dels seus significats fan ballar el cap.

15. El fet que dues vegades, en les mateixes miniatures (V i XI) del *Breviculum* (veg. Soler 2019: 65), presenti les regles com els conceptes filosòfics específics de l'*Ars inventiva veritatis* (*De suppositione*, *De modo essendi et intelligendi*, etc.), en lloc dels conceptes totalment generals que ja són els únics que es troben en l'Art a partir de la *Tabula generalis* (*Possibilitas*, *Quidditas*, etc.), sempre m'ha fet pensar que el deixeble pot haver contribuït encara més en la redacció de l'obra que el que ha suggerit Albert Soler (2019: 72, n. 31). Cal puntualitzar, però, que en la miniatura V presenta tots dos grups de regles.

16. Com, per exemple, la família reial francesa.

17. Que vol dir finançament. Com, per exemple, recursos per pagar manuscrits de pergamí (l'*Electorium* tenia originàriament 560 folis; Hillgarth 1998: 375), o l'il·luminador del *Breviculum*, que indubtablement estava entre els millors de França!

18. Per exemple, tenia una relació estreta amb la cartoixa de París, que arribà a reunir una col·lecció extraordinària de manuscrits lul·lians (bàsicament els consignats en el catàleg d'obres; vegeu la n. 20).

19. L'*Electorium magnum*, l'*Electorium medium* (representat en la darrera miniatura del *Breviculum*, però avui desconegut) i el *Breviculum*. Per a la possibilitat d'una quarta antologia, vegeu Hillgarth 1998: 195.

20. La biografia i el catàleg són al principi d'aquests manuscrits, als folis 85-89 i 89v-90 de l'*Electorium*, i la biografia és als folis 1-12 del *Breviculum*. Val la pena recordar que cap dels grans pensadors del segle XIII pot presumir d'un document que sigui comparable amb la *Vita magistri Raimundi*.

21. Voldria afegir que aquest apartat constitueix el meu homenatge a una altra «comunitat textual», la loliana, que ha ocupat un lloc central en la meua trajectòria.

3. HABITUACIÓ

Hem vist com l'ermità, en el discurs final de la *Disputatio*, utilitza el concepte d'«hàbit»/«habituat» cinc vegades.²² És el substitut artístic per al concepte d'«aprendre», perquè l'Art no s'aprèn, no és un coneixement que s'adquireixi: és un sistema que cal interioritzar —fer-ne un llenguatge mental— per tal de tenir els seus elements sempre a disposició.²³ És per això que, al final de la *Taula general*, el capítol «De l'habituació d'esta art» no és més que un simple repàs de les cinc distincions de l'obra, amb una explicació del seu contingut i el seu ús.²⁴ En obres subsegüents de l'Art, ho diu d'una manera encara més resumida quan parla de:

les tretze parts en les quals aquesta Art és departida. E aquelles deu habituar lo artista d'aquesta Art, per ço que ell sàpia aplicar la qüestió a aquell loc o locs a la qüestió dispost o disposts, segons la condició de la matèria de la qüestió.²⁵

Això implica haver-ne assimilat els principis, les definicions (dinàmiques), les qüestions i regles, els nou subjectes, i les seves possibles interaccions. Bàsicament, és el contingut de l'*Ars brevis*, una obra relativament senzilla, segurament pensada com a eina de referència per als membres d'aquella comunitat textual.

Una mostra d'això és el *Novell llibre d'ànima racional* lul·lià. Pel títol, l'estudiós acadèmic del tombant dels segles XIII-XIV pensaria que té al davant una nova lectura d'una de les obres més estudiades i comentades del seu entorn: el *De anima*, d'Aristòtil (normalment llegit amb el famós comentari d'Averrois). Però des de l'inici, en lloc del comentari escolàstic que hom esperaria,

22. Vegeu la n. 7 *supra*.

23. A l'*Ars brevis* en dona la definició etimològica: «Hàbit és forma ab lo qual lo subject és vestit» (OS, I, 575, i vegeu-hi la nota).

24. ORL, XVI, 514-516; ROL, XXXVII, 243-245. Vegeu una interpretació visual de l'habituació en la miniatura V del *Breviculum*, en les figures que acompanyen Llull explicant l'Art.

25. *Ars brevis*, OS, I, 597. He substituït la paraula «proporció» de la versió catalana medieval d'aquest passatge per la «condició» de l'original llatí. Vegeu també Soler 2017: 334, on se cita la definició de la *Lògica nova*: «Habit es ens abituans lo subject en que es, axí con natura que abitura lo naturat, bonea bo, justicia just, e així dels altres» (NEORL, IV, 54).

el lector es troba amb una explicació detallada de les deu regles o qüestions de l'Art, a partir de les quals es desenvolupa l'obra sencera, com si aquesta fos una manera normal d'estudiar una obra acadèmica. I tot això, sense que s'ofereixi cap explicació addicional —com, per exemple, els altres components de l'Art— que ajudi a entendre passatges com el següent:

Qüestió. Per què ànima és de matèria e que sia simplement forma? – *Solució*. Si ànima fos forma e no fos de matèria, la sua forma no fóra de començaments formals, ço és de bonificatiu, magnificatiu e·ls altres, car aquells no pogren ésser sens propis e essencials començaments materials, ço és bonificable, magnificable, e·ls altres qui sien de la essència de l'ànima, e que d'aquelles formals e materials sien los actus dedins, ço és lo bonificar, magnificar e los altres; e sotsposat que fossen los començaments formals de la essència de la ànima e no los materials, destruydes les actives, e fóra l'ànima mortal e corrompable, e nos havem ja provat que és immortal (ORL, XXI, 229).

És un text d'un estil i un contingut tan aliens als lectors acadèmics contemporanis, que segurament el devien trobar indigerible —si no totalment incompreensible. Què sabien ells dels correlatius? No, només podia ser adreçat als lectors del cercle lul·líctic, els que ja s'havien «habituat» als fonaments de l'Art ternària.

4. LA BIBLIOGRAFIA COMUNITÀRIA

Les obres de l'etapa ternària directament pensades per formar part del currículum de la comunitat es poden considerar en llur relació amb l'«habitua-ció», que és molt variable. Van des d'obres que, com les dues a què ens hem referit, *Disputatio* i *Novell llibre d'ànima racional*, no donen cap pista per ajudar a entendre el text, fins al *Liber de praedicatione*, la primera distinció del qual dona una explicació completíssima de l'Art,²⁶ passant per altres que en proporcionen informació parcial. També és clar que caldria incloure-hi les obres

26. En l'edició de ROL, III-IV, ocupa 252 pàgines del primer tom (143-394). Es podria presumir que en aquest cas això es deu a la necessitat de tenir a mà tot el material necessari per a la construcció de sermons. Pel que fa a les variacions en la quantitat d'explicacions artístiques que Llull dona al lector en obres més literàries, vegeu Badia, Santanach i Soler 2016: 38.

que fonamenten l'«habituaçió», és a dir, les obres de l'Art mateixa, que —per raons evidents— no devien interessar als acadèmics contemporanis.

Una categoria que caldria no oblidar són les vuit obres que proclamen la seva novetat en el títol,²⁷ com a senyal de la seva adscripció al currículum:

- III.25, *Novell llibre d'ànima racional*
- III.29, *Tractatus novus de astronomia*
- III.39, *Liber de geometria nova et compendiosa*
- III.50, *Rhetorica nova*
- III.56, *Logica nova*
- IV.1, *Liber de novis fallaciis*
- IV.21, *Metaphysica nova et compendiosa*
- IV.22, *Liber novus physicorum et compendiosus*

L'empenta de la comunitat es veu per la característica que més crida l'atenció d'aquesta bibliografia: l'amplitud de la seva difusió. S'ha comentat el fet extraordinari (en el sentit literal de la paraula) d'haver conservat devers mil manuscrits d'un autor que no tenia un suport institucional, com una universitat o un orde religiós. En la recensió que n'hem fet (Bonner 2003: 91), es pot veure que hi ha, per exemple, divuit obres conservades en vint o més manuscrits i edicions impreses (anteriors a 1500 i 1700, respectivament). L'obra que encapçala la llista és la versió —diríem— completa de l'«habituaçió», l'*Ars brevis*, que ens ha arribat en seixanta manuscrits i dinou edicions impreses. De les dues obres que acabam de discutir, la que es refereix a l'ànima racional ens ha arribat en vint-i-tres manuscrits medievals i sis de moderns, mentre que de la *Disputatio* en tenim catorze i sis.

D'altra banda, aquest èxit de difusió de la tradició lul·liana, en ser una tradició paral·lela a l'escolasticisme, ha fet que les dues hagin viscut en compartiments estancs, de manera que els textos de la comunitat lul·liana han esdevingut gairebé invisibles. El primer estudiós a comentar aquesta situació va ser Soria Flores, en la seva edició del *Liber de praedicatione* de 1961, en què va remarcar la manca de citacions de l'homilètica lul·liana en textos dels seus contemporanis, en contrast amb la quantitat notablement superior de ma-

27. Una novena obra «nova», el IV.57, *Liber de novo modo demonstrandi*, deu la seva novetat no a l'habituaçió a l'Art, sinó a les noves tècniques lògiques que desenvolupa la darrera etapa de la producció lul·liana.

nuscrits que aquella té en relació amb aquesta.²⁸ Els «celeberrimi sermones» de sant Bonaventura, per exemple, llevat d'un que s'ha conservat en nou manuscrits, es troben en un nombre que varia entre u i cinc, mentre que l'obra lulliana que ell edita es troba conservada en deu de medievals i nou de moderns.

Un altre cas emblemàtic podria ser una comparació entre el modernament famós *De recuperatione terre sancte*, de Pierre Dubois, i el *Liber de fine*, del beat. El primer, descrit per C.-V. Langlois, el seu editor, com a obra d'un «pamphlétaire» provincià ansiós d'aconseguir un càrrec de conseller reial a París (cosa que no va obtenir mai), que ha arribat a ocupar un lloc d'eminència en la bibliografia moderna, només és conservat en un sol manuscrit; l'obra lulliana, en canvi, que es troba en sis manuscrits medievals i tres de moderns, ha passat pràcticament desapercibuda per als historiadors de fora del gremi lul·lístic.²⁹

Altres exemples: la *Lògica nova*, a pesar d'existir en un nombre de manuscrits tan considerable com vint-i-cinc de medievals i nou de moderns, no es troba citada en els nombrosos tractats medievals sobre el tema, ni en les històries modernes de la lògica.³⁰ Pel que fa a la *Disputatio* aquí analitzada, Jordi Gayà ha comentat com ha estat de marginada en la literatura sobre els comentaris de les *Sententiae* de Pere Llombard (Gayà 2016: 493, n. 33).

5. UN TEST DE VALIDESA

La proposta del beat era capaç d'oferir una alternativa real a l'escolasticisme? Podia tenir la consistència suficient per calmar els temors dels membres de la comunitat textual d'haver-se adscrit a un grup marginal?³¹ No hi havia ma-

28. ROL, III, 129-130, citat a Bonner 2005, 68-69. Domínguez 1996: 117 comenta que «es sintomático que en el repertorio de Charland sobre *artes praedicandi* medievales no aparezcan enumeradas las obras de Lulio».

29. Vull donar les gràcies a Maria Toldrà, que m'ha confirmat que l'obra de Dubois existeix en un sol manuscrit.

30. Vegeu NEORL, IV, XXI. Ha estat exclosa de les històries modernes perquè —almenys les clàssiques— són exclusivament històries de la lògica formal.

31. Un altre text que podria entrar en la mateixa categoria d'un test de validesa són les *Quaestiones Attrabatenses*, on el beat va contestar una sèrie de preguntes de Tomàs Le Myésier.

nera més contundent de respondre a aquests dubtes que emprendre un comentari del segon text més important —després de la Bíblia— del programa de la Facultat de Teologia de la universitat de París: les *Sententiae* de Pere Llombard.

L'obra es divideix en quatre llibres: la Trinitat, la Creació, Jesucrist i els sagraments.³² Prendrem un exemple del primer llibre, i el triem perquè ha estat estudiat per Jordi Gayà d'una manera molt aclaridora.³³ És la *Quaestio XXIII* del primer llibre, on l'ermità demana i llavors Llull contesta:

Utrum Pater ideo sit Pater quia generat, vel ideo generat quia Pater.

Solutio: Priusquam Raymundus ad quaestionem respondere voluisset diu consideravit, quia timebat quod si aliquam partem quaestionis acciperet, quod causam et effectum in Deo concluderet. Qui tunc dixit haec verba: «Quia ignis est calidus califacit califacitum, unde sequitur quod ignis sit causa calefactionis calefacti et quod calefactum sit effectus ipsius [...]».

Llull segueix explicant que en Déu no hi pot haver una relació de causa i efecte, sinó que, segons els principis de la seva Art, atesa l'*aequalitatem* i l'*aequiparantia* dels atributs de Déu, de manera similar en la seva generació no hi pot haver majoritat ni minoritat... No continuarem perquè qualsevol persona que tingui una mica de familiaritat amb l'Art lul·liana reconeixerà una aplicació dels correlatius a la seva doctrina elemental, la demostració per equiparància, i «majoritat» i «minoritat» com a components de la figura T.

La cosa acaba amb la rèplica de l'ermità i la solució del beat:

Ait eremita: «Raymunde, omnis actus ante respicit quam agibile [...]».

Respondit Raymundus: «Eremita, tu sic consideras generationem in Divinis sicut in creatis, in quibus est successiva generatio de uno in aliud, et in tempore, quantitate, majoritate et minoritate ratione cuius tua ratio valet quoad generatio-

32. Dels quals Llull ha triat 36, 56, 29 i 19 qüestions, respectivament, per fer el total de 140 sobre les quals l'ermità diu que cerca aclariments. Vegeu-ne més detalls a Bonner 2002a: 15 i segs., on el lector trobarà un altre exemple.

33. Gayà 2016: 492-520, que conté una edició crítica del capítol en qüestió. El treball de Gayà —consultable en xarxa— també és excel·lent pel que fa a les implicacions —i la importància— en la teologia trinitària de l'època, d'una qüestió que per al lector modern podria semblar bastant rebuscada. D'altra banda, és el primer article que compara seriosament una prova del beat amb una d'escolàstica, amb un bon coneixement dels dos vessants del problema.

nem quae est in creatis, sed non quoad generationem quae est in divinis, in infinitate de infinitate, in aeternitate de aeternitate, in potestate de potestate, ratione cuius successio, tempus, quantitas, etc., non possunt esse in generatione divina, ergo tua ratio nihil valet».³⁴

Com ha assenyalat Jordi Gayà (2016: 499-501), és significatiu que un reconegut escolàstic contemporani del beat, Gil de Roma, contestés la mateixa qüestió també emprant la teoria elemental, però mitjançant una formulació aristotèlica, cosa que l'obliga —per tal de mantenir l'equilibri entre les dues parts de la qüestió— a reformular-la d'acord amb un concepte de «conversa prioritat». Només així, després d'un tortuós camí dialèctic, arriba a una solució no del tot satisfactòria.³⁵

El contrast entre una solució escolàstica per autoritats i la del beat, fonamentada en els mecanismes de l'Art, no pot ser més marcat. Aquesta, a part de ser molt més succinta i directa, no busca, com fa la primera, resolucions de qüestions disputades, una tècnica que ocupava un lloc preeminent en la vida escolàstica, i gairebé de via única en la Facultat de Teologia.³⁶ Era un procediment per resoldre dubtes, dificultats o conflictes aparents entre autoritats, que seguia camins sovint tortuosos de pros i contres abans d'arribar a una *determinatio*.³⁷ En contrast amb aquests «torneigs» escolàstics, com se'ls ha qualificat,³⁸ l'essència del que Llull vol fer es troba —com tan sovint passa amb ell— insinuat en el pròleg de la *Disputatio*, on diu:

Quod Parisiis diu studisset in theologia, ut cum libris in quibus studierat melius posset cognoscere et amare Deum [...] veruntament quia in ipso scripto edito super *Libros sententiarum*, quod nunc lego, invenio quasdam dubias et difficiles quaestiones

34. Gayà 2016: 519-520, i MOG, IV, IV, 24-25 (248-249).

35. Vegeu-ne els comentaris negatius a Gayà 2016: 501. En general, aquest article de Jordi Gayà és un antídoto particularment eficaç contra una idea que encara flota en l'aire dels estudis lullians —i que recentment ha aixecat el cap amb virulència—: que el beat era un laic autodidacte, incapaç d'enfrontar-se als pensadors més reconegudament solvents.

36. Vegeu Kenny i Pinborg 1982: 19 i segs. Aquests autors assenyalen (p. 26) que aquella preeminència arriba fins al punt que la *Summa theologiae* de sant Tomàs té la forma d'una sèrie de *quaestiones disputatae*.

37. En temps de Llull podia arribar a punts extraordinaris; vegeu Kenny i Pinborg 1982: 26, n. 36, per a un cas de Duns Escot.

38. La frase és de Mandonnet, citat a Kenny i Pinborg 1982: 22.

quarum veritatem non possum videre, sum valde afflictus in tantum quod in aliis veritatibus quas intelligo de Deo non possum quiescere (MOG, IV, Int. IV, 1 (225)).

El que l'ermità cerca —i el que l'Art pretén fer— és arribar a la *veritat*.³⁹ En contrast, una *determinatio* té una funció equiparable amb un sillogisme aristotèlic: és el pas *previ* per arribar a la veritat, en el qual només podem afirmar si les premisses són veritables, mentre que amb l'Art s'hi arriba directament. A més, en aquesta citació hi ha una queixa implícita envers els estudis teològics acadèmics quan l'ermità diu que hi esperava «cum libris in quibus studierat melius posset cognoscere et amare Deum», cosa que, per al beat, hauria de ser la primera intenció de qualsevol empresa teològica. Finalment, la seva prova demostra que era conscient de les subtilestes amagades en les qüestions del text de Pere Llombard, subtilestes que tenien una importància cabdal per a l'estudiant, que havia de mostrar el seu domini de la teologia escolàstica.

6. ELS TRES «TEMPS» DE LA HISTÒRIA

La proposta d'una comunitat textual no es limitava a una expansió espacial, sinó que tenia un caire temporal: a més dels seguidors immediats del beat, incloïa —potser fins i tot com a meta principal— una visió de futur. Al *Llibre de meravelles* trobam una citació reveladora:

Dix Blaquerua: —En lo temps de les profetes se convenia que per creença hom convertís les gents, cor leugerament creyen; e en lo temps de Christ e dels apòstols se convenien miracles, cor les gents no eren molt fundats en escriptures e per açó amaven miracles, qui son demostracions de coses visibles corporalment. Ara som esdevenguts en temps que les gents amen rahons necessaries, cor son fundats en grans sciencies de filosofia e de theologia. E per açó les gents que ab filosofia son cayguts en error contra la sancta fe romana, coven conquerir ab rahons necessaries e destruir a ells lurs falses oppinions ab rahons necessaries, les quals rahons sien per filosofia e per theologia.⁴⁰

39. Al pròleg, la paraula *veritas* apareix un total de cinc vegades, per assenyalar el que l'ermità desitja trobar; la darrera vegada, quan Llull li assegura que, amb l'Art, «invenitur veritas quae quaeritur».

40. NEORL, X, 143, citat a Serverat 1994: 385, i Gayà 2016: 224-225.

D'entrada, cal advertir que aquesta visió dels tres «temps» no té res a veure amb altres perioditzacions medievals, com ara la de Joaquim de Fiore, ni amb idees sobre la fi del temps, amb l'Anticrist.⁴¹ Les formulacions apocalíptiques són profecies que funcionen de dalt a baix, és a dir, considerant les influències divines o de l'Anticrist en la humanitat. La formulació lul·liana, al contrari, va de baix cap a dalt, descriu la història de l'actitud que els homes mantenen cap a Déu, ens parla de com servir-lo i entendre'l.

La repetició de l'expressió «raons necessàries» en el text del *Felix* permet afirmar que l'instrument del darrer dels tres temps serà l'Art.⁴² En la *Disputatio fidei et intellectus* fa la mateixa proposta, però hi afegeix un detall important:

In principio, dixit fides, ego fui incepta per prophetas et in tempore domini nostri Iesu Christi fui confirmata per miracula.⁴³

Es tracta, doncs, d'un ascens en el qual els esglaons successius no anul·len els anteriors, sinó que els confirmen. És per això que Llull evita criticar els seus predecessors; prefereix confirmar-los, tal com fa amb les *Sententiae* de Pere Llombard. És d'això que es tracta quan diu que vol «reducere auctoritates ad necessarias rationes» (Bonner 2005). Provar els articles de la fe pot ser vist com una confirmació de la primera etapa —o de les primeres dues. En fi, és un camí ascendent cap a la saviesa.⁴⁴ La comunitat textual seria, d'aquesta manera, la punta de llança del que Jordi Gayà ha considerat una comunitat sapiencial final universal, fonamentada en el text de l'Art (Gayà 2014: 233).

41. Gayà 2014: 254 diu del *Llibre contra Anticrist* que «és buit de tot contingut apocalíptic explícit», cosa igualment aplicable a l'anterior citació del *Felix*. Tot i així, sembla —segons l'acusació d'Eimeric— que el dirigent del lul·lisme valencià del s. xiv, Pere Rosselló, va voler apropar-hi els tres períodes de Llull, dient que la doctrina de l'Antic Testament emanava del Pare, la del Nou Testament del Fill, i la de Llull de l'Esperit Sant. Afegia que a l'època de l'Anticrist, tots els teòlegs esdevindrien apòstates, que els lul·listes convertirien el món, i que qual-sevol teologia que no fos la del seu mestre desapareixeria (Serverat 1994: 293).

42. De fet, el passatge del *Llibre de meravelles* citat no fa sinó resumir una concepció teològica de la història que Llull havia desenvolupat narrativament al *Blaquerna*; en aquesta novel·la s'expressa de diverses maneres (per exemple, mitjançant l'acció pastoral del protagonista) la idea que ha arribat el temps nou de l'Art, el temps de les raons i de les demostracions necessàries; veg. la introducció de Soler i Santanach a Llull 2016: 37-41.

43. ROL, XXIII, 232-3. Vegeu Friedlein 2011: 342.

44. O, com ha dit Jordi Gayà, una «graduació en augment de la saviesa» (Gayà 2014: 224).

7. UNA PROPOSTA HERÈTICA?

Vet aquí una proposta enormement ambiciosa. Tant, que el lector potser es demanarà com és que Llull la presenta d'una manera discreta, en un format literari i enmig de la immensitat de la seva obra.⁴⁵ La resposta és senzilla: fer-ne gala hauria aixecat sospites de voler formar un grup desestabilitzador, enfrontat al magisteri de l'Església, o, pitjor encara, de voler engegar una secta reformadora, amb el perill d'una acusació d'heretgia. El resultat hauria estat fatal, no tant per a Llull mateix —cosa que des del principi s'havia mostrat preparat a acceptar—,⁴⁶ sinó per al *donum divinum* que havia estat encarregat de difondre. Era un temor que el va perseguir al llarg de la seva carrera, com es pot veure en una declaració que repeteix —hom podria dir que obsessivament— en cada obra que tracta temes teològics més «delicats», com, per exemple, la Trinitat o l'Encarnació. Només en la *Disputatio* apareix dues vegades, al començament i al final:

Illa quae in hoc libro propono dicere, volo quod sint et intelligantur in omnibus salva veritate, reverentia et honore sacrosanctae Romanae Ecclesiae, cuius correctioni haec et omnia alia mea dicta submitto.

Finivit Raymundus sua verba laudando et benedicendo Deum, et dixit quod omni quae dixit intenderit dicere ad laudem et honorem Dei et propter bonum publicum. Et iterum dixit quod si aliquod dixit contra catholicam fidem, non ex certa scientia sed ex ignorantia dixerit, submitbens, sicut prius, sua verba correctioni sacrosanctae romanae ecclesiae (MOG, IV, iv, 2 i 118 (226 i 342)).

Per a un laic que, entre altres coses, pretenia «provar» els articles de la fe, proclamar que la finalitat del seu projecte era perfeccionar l'ensenyament de l'Església amb la saviesa superior de l'Art, hauria pogut enfonsar-ho tot. Per això sempre actuava amb enorme discreció i diplomàcia, dosificant la manera de fer públic el seu projecte i amb la màxima cura a l'hora d'explicar-lo.⁴⁷

45. Ens hem fixat en els dos passatges del *Fèlix* i de la *Disputatio fidei et intellectus*, i cal no perdre de vista el desenvolupament narratiu de la proposta que es fa al *Blaquerna*; encara que és possible que trobem altres manifestacions sobre la qüestió en la vasta obra lul·liana, es tractarà sempre d'una idea col·lateral.

46. Vegeu el *Llibre de contemplació*, al final del cap. XXIV, a *OE*, II, 152, amb la important nota 41.

47. Sempre m'ha estranyat que —almenys en vida seva— Llull hagués pogut evitar confrontacions amb l'Església, i encara més tenint en compte la difusió que va tenir la seva obra,

BIBLIOGRAFIA

- BADIA, Lola (1995). «Ramon Llull: autor i personatge», dins *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez, Ruedi Imbach, Theodor Pindl & Peter Walter, Steenbrughe - La Haia: Abbatia Sancti Petri - Martinus Nijhoff International (Instrumenta Patristica, XXVI), pp. 355-375.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan & SOLER, Albert (2016). *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge*, trad. Robert Hughes, Londres: Tamesis.
- BONNER, Anthony (1993 [1994]). «L'Art lulliana com a autoritat alternativa», *SL*, 33, pp. 15-32.
- BONNER, Anthony (1998). «Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre del 1998*, ed. Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Monserrat & Pere Roselló Bover, vol. I, Barcelona: PAM, pp. 35-60.
- BONNER, Anthony (2002a). «L'Art de Llull com a alternativa a l'aristotelisme parisenc», *Taula*, 37, pp. 11-19.
- BONNER, Anthony (2002b). «A Background to the *Desconhort*, *Tree of Science*, and *Apostrophe*», dins *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe. Essays in honor of J.N. Hillgarth*, ed. Thomas E. Burman, Mark D. Meyerson & Leah Shopkow, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies (Papers in Mediaeval Studies, 16), pp. 122-133.
- BONNER, Anthony (2003). «Estadístiques sobre la recepció de l'obra de Ramon Llull», *SL*, 43, pp. 83-92.
- BONNER, Anthony (2005). «Reducere auctoritates ad necessarias rationes», dins *Actes de les Jornades Internacionals Lullianes. Ramon Llull al s. XXI. Palma, 1, 2 i 3 d'abril de 2004*, ed. Maria Isabel Ripoll Perelló, Palma-Barcelona: Universitat de les Illes Balears - Universitat de Barcelona (Col·lecció Blaquerna, 5), pp. 47-73.
- BONNER, Anthony (2012). *L'Art i la lògica de Ramon Llull: manual d'ús*, trad. Helena Lamuela, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 9).
- DOMÍNGUEZ, Fernando (1996). «El proyecto luliano de predicación cristiana», dins *Constantes y fragmentos del pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramon Llull*

---

que fàcilment s'hauria pogut veure com a perillosa. Aquestes deferències a la «sacrosanctae Romanae Ecclesiae, cuius correctioni haec et omnia alia mea dicta submitto» tingueren efecte? Hi ha altres autors que sentiren la necessitat de fer declaracions similars? Són qüestions que seria molt interessant que s'aclarissin.

- en Trujillo, 17-20 septiembre 1994*, ed. Fernando Domínguez & Jaime de Salas, Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Beihefte zur Iberoromania, 12), pp. 117-132.
- FRIEDLEIN, Roger (2011). *El diàleg en Ramon Llull: l'expressió literària com a estratègia apologètica*, trad. Raül Garrigasait, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 8).
- GAYÀ, Jordi (2014). «Una teologia de la història, com a premissa del diàleg intercultural proposat per Ramon Llull», *Comunicació*, 130, pp. 223-260.
- GAYÀ, Jordi (2016). «Adscripció de la teologia trinitària de Ramón Llull a la escola franciscana», *Estudios Franciscanos. Volumen homenaje al Beato Ramón Llull en el VII centenario de su muerte (1316-2016)*, 117, pp. 485-520.
- HILLGARTH, J. N. (1998). *Ramon Llull i el naixement del lullisme*, ed. Albert Soler, trad. Anna Alberni & Joan Santanach, Barcelona: Curial - PAM (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 61).
- KENNY, Anthony & PINBORG, Jann (1982). «Medieval philosophical literature», dins *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 11-42.
- LLULL, Ramon (1985). *Die neue Logik - Logica nova*, ed. Charles Lohr, intr. Vittorio Hosle, Hamburg: Felix Meiner.
- LLULL, Ramon (2016). *Romanç d'Evast e Blaquerna*, ed. Albert Soler & Joan Santanach, Barcelona: Barcino (Biblioteca Barcino, 10).
- SERVERAT, Vincent (1994). «Penser le progrès au Moyen Âge. Une doctrine lulliste et sa postérité en France», *Wotan. Europäische Literaturen im Mittelalter*, 30, pp. 385-405.
- SOLER, Albert (2017). «Ramon Llull: escriptura, lectura i reordenació del món», dins *Actes del Congrés d'Obertura de l'Any Llull. «En el setè centenari de Ramon Llull: el projecte missional i la pervivència de la devoció»*. Palma, 24-27 de novembre de 2015, ed. Lola Badia, Alexander Fidora & Maribel Ripoll Perelló, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 12), pp. 317-337.
- SOLER, Albert (2019). «Raonament intel·lectual i materialitat del text: el cas de l'*Ars inventiva veritatis* de Ramon Llull», *Comprendre. Revista Catalana de Filosofia*, 21/2, pp. 57-73.
- STOCK, Brian (1986). *Images of Power: Medieval History/Discourse/Literature*, New Haven: Yale University Press (Yale French Studies, 70).
- STOCK, Brian (1990). *Listening for the Text: On the uses of the past*, Baltimore: Johns Hopkins University Press (History, Literature, and Medieval Textuality).